

Ярослав КОМАРНИЦЬКИЙ

РОЛЬ ВАСИЛЯ МУДРОГО В ПРОВЕДЕННІ ПОЛІТИКИ “НОРМАЛІЗАЦІЇ” УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН (1935–1939)

У когорті відомих і впливових західноукраїнських діячів чільне місце посідає В.Мудрий. Він очолював найвпливовіші в міжвоєнний період у Галичині часопис “Діло” та Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), був віце-маршалком польського сейму. У ставленні до Польської держави протягом міжвоєнного періоду він пройшов певну еволюцію. До 1930 р. В.Мудрий негативно ставиться до польської влади, у 1931–1935 рр. шукає компроміс, 1935–1938 рр. проводить політику “нормалізації”, а з грудня 1938 р. повертається до риторики 1930 р.

Питання міжнаціональних антагонізмів у Західній Україні в міжвоєнний період висвітлив професор С.Макарчук, котрий дійшов висновку, що спроби українців налагодити конструктивне співробітництво з польською владою не могли бути успішними, оскільки “уряд не був зацікавлений в успіху українських починань на будь-якій ниві, не використовував їх з метою досягнення загального польсько-українського порозуміння”¹. Про це, наприклад, йдеться у дослідженнях Л.Зашкільняка². Досить критично оцінює політику “нормалізації” УНДО, зокрема, діяльність В.Мудрого, який у тодішній ситуації пішов на співпрацю з польською владою І.Васюта³. Проблеми українсько-польського політичного компромісу в діяльності УНДО та вирішення українського питання урядами Польщі розкривають публікації М.Швагуляка, М.Кучерепа, В.Комара⁴ та ін.

На початку 1930-х рр. зміни у ставленні до Польщі ряду провідних діячів УНДО, у тому числі й В.Мудрого, були зумовлені двома чинниками – “пацифікацією” і тиском польської влади на суспільне життя галицьких українців. Оцінюючи ситуацію, що склалася, В.Мудрий писав: “Коли політика це мистецтво осягати в даному часі і в даних обставинах щось можливе, то здаймо собі справу з того, що є саме тепер можливе до осягнення, скажім, для українців у Польщі. [...] Ми є державники. Але ж ясно, що державности в Польщі не осягнемо. Та може при відповідно уложених обставинах могли б тут бодай дещо під аспектом нашої майбутньої державности творити”. Далі політик писав, що “коли ми не виграли війни з Польщею у 1919 р., коли вона була дуже слаба, а ми були тоді сильніші ніж зараз, то не виграємо і тепер. Тому війну з Польщею треба залишити і пробувати наладнати якийсь розумний мир чи перемиря між українським і польським народом”⁵.

Остаточні лідери УНДО дійшли переконання щодо компромісу з польським урядом після “конституційного перевороту” в березні – квітні 1935 р. У червні 1935 р. схвалено виборчий закон, який скасував пропорційну систему виборів і замінив її мажоритарною, надаючи при цьому виняткові права окружним зборам,

що підпорядковувалися місцевій адміністрації. У журналі “Шлях нації” В.Мудрий виклав причини, які спонукали керівництво УНДО розпочати переговори з польським урядом щодо припинення конфронтації. По-перше, розшматованій українській нації не під силу було вести боротьбу на чотири фронти. По-друге, необхідність порятунку українства від послідовної політики їх нищення Москвою (репресії та голодомор у радянській Україні). По-третє, збереження національного середовища в Польщі з метою боротьби за “реставрацію української державности”⁶. Певною мірою на тактику УНДО вплинула й політика нацистської Німеччини, яка 1934 р. уклала договір про ненапад з Польщею. Це породило надії на створення антирадянського блоку центральноєвропейських держав, і західноукраїнська політична еліта прагнула приєднатися до нього.

Своєю чергою, польський уряд теж шукав порозуміння з українцями. Трудність цих переговорів полягала у тому, що польські чинники уникали конкретних зобов’язань, обмежуючи їх до мінімуму. Була навіть інформація, як стверджує міністр земельних справ в уряді Директорії Микола Ковалевський (з 1920 р. на еміграції, переважно у Варшаві), що “маршал Пілсудський ще під час своєї тяжкої хвороби, серед інших вказівок і інструкцій, уділених своїм найближчим співробітникам, дав також виразний імператив досягнути порозуміння з українцями, бо, як він побоювався, українська опозиція може стати на перешкоді розбудови Польської держави”⁷. З ініціативою поновлення переговорів виступила польська влада⁸. Як наслідок, переговори польських урядових чинників з УНДО завершилися 29 травня 1935 р. зустріччю міністра внутрішніх справ Маріана Зиндрама-Косьцялковського з В.Мудрим, О.Луцьким і В.Целевичем⁹. У їхньому результаті започатковано політику, що отримала назву “нормалізації” польсько-українських взаємин. В.Мудрий писав, що “слово “нормалізація” походить від слова “нормальний”. Це ж є незаперечний факт, що перед 1935 р. польсько-українські відносини були ненормальні”. Він також вказує на те, що “переговори з урядом у 1935 р. не довели до ніякої угоди, тільки до узгіднення платформи політичних змагань і політичної боротьби українського населення за повноту своїх прав у Польщі”¹⁰. Каталізатором угодових тенденцій став виборчий компроміс, а виконання обіцяних урядом українських вимог мало стати основою для надання автономії українцям у Польщі.

Рішення УНДО про участь у виборах було прийнято на засіданні Центрального комітету (ЦК) 8 червня 1935 р. Дмитро Левицький за станом здоров’я погодився на “відпустку” і фактичним головою УНДО став В.Мудрий¹¹. Питання нормалізації українсько-польських відносин і, зокрема, участі УНДО у виборах обговорювалося також 6 липня 1935 р. на засіданні Народного Комітету (НК), де головував В.Мудрий і в якому взяли участь делегати 35-ти повітових організацій, окрім членів ЦК і Української парламентської репрезентації (УПР)¹². НК висловив довіру партійному проводу і прийняв ухвалу взяти участь у виборах до сейму та сенату¹³.

Як досвідчений політик, В.Мудрий ще у 1935 р. передбачав можливість розчарування у політиці “нормалізації” польсько-українських відносин. “Ми, очевидно, не знаємо до яких реальних, конкретних успіхів доведе нас ця політика, – писав він. – Не можемо закривати очей і на таку перспективу, що вона може й нас самих розчарує, але така можливість не може для політиків бути аргументом на те, щоби її не вести”¹⁴. Продовжуючи цю думку, в статті “Повиборчі рефлексії” В.Мудрий

закликав не сподіватися на швидке вирішення всіх проблем, готуватись до важкої праці й боротьби “за кожную навіть найдрібнішу позицію, що мала би увійти до додатньої сторінки нашого національного баянсу”¹⁵. Як переконаний соборник, він уважав тодішній стан справ перехідним. Але в даний період необхідно напружити всі зусилля, щоб затримати полонізацію на українських землях і розвивати на майбутнє національні сили.

Серед українців і поляків не було впевненості у тому, що кожна зі сторін зможе перехитрити іншу. Тому в перші місяці після порозуміння обидві сторони демонстрували доброзичливі жести і склали декларацію подальшої співпраці. Згідно з українсько-польськими домовленостями, передбачалося у кожному виборчому окрузі Східної Галичини обрати одного українця і одного поляка. Питання узгоджених кандидатур розглядалося на засіданні ЦК УНДО 20 липня 1935 р. Висновком дискусії було рішення про те, що переговорів у справі виборчого компромісу не можна зривати з персональних причин кандидатів¹⁶. У результаті, всі українські кандидатури були узгоджені з польським урядом. Українсько-польські домовленості призвели до поділу в українському суспільстві: частина населення пішла за УНДО і підтримала порозуміння з владою, інша – залишилася на непримиренних позиціях щодо Польської держави. Більшість опозиційних партій країни вибори бойкотували. Загалом, у виборах 8 вересня 1935 р. УНДО здобуло 13 мандатів до сейму, Українська національна обнова (УНО) – один. До сенату обрано трьох українців: двох від УНДО і одного від УНО, ще двох сенаторів від УНДО призначив президент Польщі Ігнацій Мосціцький. Волинське українське об’єднання (ВУО) отримало 5 місць у сеймі і одне в сенаті¹⁷.

2 жовтня 1935 р. депутати від УНДО і УНО сформували Українську парламентську репрезентацію, головою якої обрано В.Мудрого. Волинські послі утворили Українську парламентську репрезентацію Волині (УПРВ), яку очолив Петро Певний. Причиною складних стосунків між двома представництвами, зі слів В.Мудрого, було те, що “парляментарна група п. Певного не має ніякого власного політичного обличчя, бо вона є виключно тільки виявом політики волинського воєводи”¹⁸. Лідер УПРВ складав у сеймі при кожній нагоді заяви лояльності до Польської держави. З цього приводу один з дотепних поляків висловив думку, яка потім стала дуже поширеною. “Шкода, – сказав він, – що Певний не є Мудрий, а Мудрий не є Певний”¹⁹. У цьому дотепі віддзеркалювалося недовір’я польських чинників до В.Мудрого, для яких він не був певним. І це зрозуміло, бо В.Мудрий був народним діячем значно ширшого формату, для якого польсько-українські відносини полягали не в повітовому масштабі, а на платформі порозуміння між Києвом і Варшавою.

Курс на “нормалізацію” українсько-польських стосунків остаточно закріплено на засіданні ЦК УНДО 12 жовтня 1935 р. Д.Левицький, котрий критично ставився до виборчої угоди, подав у відставку. Головою партії обрано прибічника курсу “нормалізації” В.Мудрого²⁰. З метою роз’яснення необхідності нормалізації українсько-польських стосунків у листопаді 1935 р. був проведений дискусійний вечір за участю представників українських громад, на якому голова УНДО і УПР виступав з рефератом “Теперішня політична тактика УНДО”²¹. Таким чином, взявши на себе відповідальність за долю українського громадянства, В. Мудрий

був глибоко переконаний у необхідності українсько-польського діалогу “для потреб і добра нашого народу”²². Йому, як і багатьом членам УНДО, здавалося, що життя під Польщею може стати доволі терпимим, особливо в порівнянні з тими страхіттями, яких зазнавали у цей час українці під радянською владою.

6 грудня 1935 р. на засіданні сейму УНДО висунуло до уряду вимоги, які було викладено в програмній промові В.Мудрого. Програма-максимум передбачала створення окремої правової автономної одиниці зі всіх етнографічних українських територій у межах Польської держави, а серед “ближчих постулатів” В.Мудрий назвав унормування парцеляції земель і негайне припинення колонізації східних земель поляками; створення робочих місць для безробітних на селі; боротьбу з голодом у гірських і підгірських місцевостях; забезпечення прав української мови в державних установах, публічних інституціях і самоврядуванні; відновлення державних шкіл з українською мовою навчання; створення окремої адміністрації для українського шкільництва; заснування українського університету; найширшу амністію для політичних в’язнів і скасування концтабору в Березі Картузькій²³. Своєю чергою, польський уряд зробив декілька кроків назустріч українцям. В.Мудрого обрали одним із п’яти віце-маршалків сейму²⁴. Оголошено амністію українським в’язням. До речі, скористався цим Степан Бандера, якому замінено смертну кару довічним ув’язненням²⁵.

Проте влада не поспішала виконувати основні українські вимоги. Політика дискримінації українців продовжувалася, а питання територіальної автономії навіть не розглядалося, хоча уряд продовжував декларувати обіцянки щодо виконання українських вимог. Така позиція Варшави викликала занепокоєння в керівництві УНДО. 17 лютого 1936 р., виступаючи на засіданні сейму, В.Мудрий констатував, що в польській політиці щодо українців “все як було, а в деяких ділянках ще гірше”. Голова УПР попередив, що коли не будуть задоволені потреби українського національного життя, “то шанс нормалізації польсько-українських стосунків самим життям буде перекреслений”²⁶. Навіть ті постулати, на які погодився уряд, нерідко не втілювалися у життя, а проводилася політика, яка прямо суперечила нормалізаційному курсові. Тому вже в квітні 1936 р. оптимізм В.Мудрого почав згасати. Підсумовуючи процес затвердження бюджету, він заявив: “атмосфера в комісіях не сприяла конструктивній праці [...]. Поляки не зрозуміли виступ від шостого грудня”²⁷.

З огляду на це, у середині 1936 р. розпочалася криза у політиці “нормалізації”. На засіданні УПР 13–14 липня прийнято заяву, в якій зазначалося, що нормалізаційний курс не всюди виявився у змінах на краще²⁸. За таких обставин 17 листопада 1936 р., виступаючи у сеймі, В.Мудрий заявив, що “нормалізація польсько-українських відносин вимагає реальних вчинків”. Політик звинуватив львівську польську пресу в інтригах з метою “наставити польське громадянство вороже до нашої праці над нормалізацією” та у невиконанні польською владою обіцянок²⁹. Відповіддю на звинувачення В.Мудрого були запевнення уряду у добрій волі щодо виконання вимог українців³⁰. 2 грудня 1936 р., аналізуючи результати українсько-польського порозуміння за рік, голова УПР на пленарному засіданні сейму зазначив, що з українського боку за цей час було зроблено все, що було в силах. “Тим часом бачимо, – продовжував В.Мудрий, – що в польській практичній політиці переважає

думка, що Річпосполита є одноцільною польською національною державою, та що з огляду на це не треба задавати собі багато труду і змагань для справедливої і позитивної розв'язки національних проблем”, а те, що зроблено, – “це річі переважно дрібні, не істотні”³¹.

У 1937 р. стало очевидним, що так звана політика нормалізації українсько-польських взаємин не виправдала сподівань української сторони. Такий хід подій сприяв еволюції настроїв українського громадянства супроти Польської держави. У липні 1937 р. скликано крайову нараду УНДО, на якій розгорнулася гостра дискусія щодо перспектив подальшої політики. Представники опозиції у складі Д.Левицького, В.Кузьмовича та інших вимагали від керівництва партії заявити про банкрутство “нормалізації”, а в сеймі і сенаті перейти до рішучої опозиції. На противагу їм, В.Мудрий, В.Целевич та інші не заперечували тверджень про відсутність будь-яких позитивних результатів нормалізації, але висловилися за її продовження, посилаючись при цьому на зацікавленість українців Польщею, як потенційним військовим союзником у боротьбі проти СРСР.

У липні 1937 р. УПР надіслала урядові доповідну записку під назвою “Криза нормалізації польсько-українських відносин”. У ній на підставі численних фактів доводилося, що польський уряд за більш ніж два роки проведення нормалізаційного курсу не задовольнив жодної з істотних вимог українців. Водночас УПР висловила переконання, що “нормалізація польсько-українських відносин є для обох народів історичною необхідністю, і банкрутство цієї політики може мати трагічні наслідки і для Польської держави, і для українського народу”. Крім “максимальної політичної мети” – територіальної автономії українських земель – у документі були перелічені найбільш важливі українські вимоги: скасування осадницької колонізації, кредити українським фінансовим інституціям, субсидії культурним, освітнім, науковим, господарським і спортивним організаціям, прийняття українців на державну службу тощо³². Проте уряд залишався глухим до українських домагань.

У той же час, польська преса намагалася перекласти проблеми польсько-українських стосунків на плечі української сторони. Так, 4 жовтня 1937 р. “Dziennik Polski” опублікував статтю про зустріч В.Мудрого з російськими емігрантами³³. Дана інформація була передрукована й іншими польськими виданнями. У статті відповіді віце-маршалок сейму писав, що дана інформація не відповідає дійсності, і він ніколи таких зустрічей не мав³⁴.

Питання українсько-польських взаємин розглядалося на V з’їзді УНДО в січні 1938 р. У дискусіях делегатів з’їзду, а також у резолюції стверджувалося, що польський уряд не виконав своїх зобов’язань, тому дотеперішня політика УПР повинна бути “загострена”³⁵. І хоча на з’їзді не було досягнуто повної згоди, він став важливим етапом для визначення подальших дій УНДО та голови партії В.Мудрого. Тому вже 23 лютого 1938 р. він виступив із заявою на пленарному засіданні сейму, що УПР утримується від участі в голосуванні над бюджетом³⁶.

Становище українського народу в Польщі розглядалося на засіданні ЦК УНДО 7 травня 1938 р. Після виступу В.Мудрого дискусія тривала сім годин. У підсумку ЦК схвалив Декларацію про становище українців у Польській державі, де перераховувалися 10 позицій систематичного наступу польських шовіністів на українське національне життя і констатувалося, що за три роки політика “нормалізації” не

принесла позитивних результатів з вини польської сторони, підтверджено курс на запровадження територіальної автономії для Східної Галичини³⁷.

У вересні 1938 р. президент І. Мосьціцький несподівано розпустив парламент і призначив нові вибори на листопад вказаного року. Усі опозиційні партії знову проголосили бойкот. 29 вересня 1938 р. на засіданні ЦК УНДО більшістю голосів прийнято рішення про участь партії у виборах. Завдяки виборчій угоді, був збережений статус-кво з 1935 р. – кількісне представництво українських партій у сеймі і сенаті залишилося незмінним³⁸. В. Мудрого повторно обрано віце-маршалком, але тепер його кандидатуру пропонувала не президія, як у 1935 р., а депутати із залу³⁹.

Складна політична ситуація у краї, загострення українсько-польських взаємин, діяльність Контактного комітету (КК), а також події в Закарпатті позначилися на політичній позиції лідерів УНДО, що спонукало В. Мудрого до нових рішучих політичних кроків, зміни оцінок і орієнтирів. Він почав виступати з трибуни сейму з гострою критикою правлячого табору та його національної політики. 3 грудня 1938 р. на пленарному засіданні сейму політик заявив, що три роки нормалізації дали незаперечні докази, що у Польщі домінуючою щодо українського народу була і залишається тенденція “поборювання всього, що українське”. Спираючись на найновіші факти (антиукраїнські погроми під час виборчої кампанії; зовнішньополітичні акції проти Карпатської України), В. Мудрий стверджував: “Само життя доказало, що ніякі пів засоби у полагоджуванні українських постулятив у Польщі – не доведуть до нічого позитивного. Українська проблема в Польщі вимагає основного й радикального полагодження, а єдиною формою розв’язки тієї проблеми є здійснення законодавчою дорогою територіальної автономії для всіх етнографічних українських земель у державі”⁴⁰.

Під впливом процесів, що відбувалися в Закарпатті, 9 грудня 1938 р. УПР внесла на розгляд сейму “Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі”. Згідно з ним, передбачалося надати територіальну автономію західноукраїнським землям (без західних повітів Львівського воєводства), створити автономний уряд і сейм, територіальні збройні сили, забезпечити рівноправність польської й української мов у державних установах⁴¹. І хоча законопроект не був прийнятий, вчинок УПР разом з промовою В. Мудрого викликав значне зацікавлення в українському громадянстві та широкий відгомін як у Польщі, так і за кордоном.

За таких обставин дещо зріс авторитет УПР, підірваний нормалізацією. Навіть крайні націоналісти почали ставитися до репрезентації з більшою прихильністю⁴². Схвально сприйняли ці акції і у КК. Відмова В. Мудрого від нормалізаційної політики у грудні 1938 р. сприяла ліквідації внутрішнього конфлікту в УНДО. 24 лютого 1939 р. під час дебатів над бюджетом В. Мудрий заявив, що УПР не буде голосувати за бюджет. “Найвимовнішим хіба доказом негативного відношення до потреб українського народу є факт, – говорив він твердим голосом, рішуче і спокійно, – що вимоги українського життя в самому бюджетному прелімінарі не узглядені ні одною поважною позицією по стороні видатків”⁴³. А вже 4 березня у ході загальнополітичної дискусії у КК він змушений був визнати, що “нормалізація виявилася нереальною”⁴⁴. Це означало, що УНДО знову перейшло в опозицію.

Напередодні Другої світової війни пошук шляхів розв’язання українського питання завершився поверненням до ендецьких теорій мононаціональної Польської держави. Більшість вітчизняних істориків дотримуються думки, що саме польська сторона має першою відповідати за конфронтаційність українсько-польських

взаємин. Поділяємо думку Я. Дашкевича, який зазначив: “Наївно вважати, що їхній характер залежав від підкореного українського народу”⁴⁵. У 1943 р. у концептуальній програмній статті “Україна і Польща” Я. В. Борович (Василь Мудрий) глибоко проаналізував політику міжвоєнної Польщі щодо Східної Галичини і Західної Волині, з’ясував причини безуспішних спроб налагодити рівноправний союз двох народів та негативні наслідки українсько-польських конфліктів для долі України і Польщі. “На беззастережне признание української державності в українських етнографічних межах, – писав він, – вони не годяться навіть тоді, коли політично лежать напівпритомні, розтриті колесами історії”⁴⁶. Причинами невдачі політики “нормалізації” були: антиукраїнська політика авторитарного режиму пілсудчиків, пасивність і хиткість польського уряду, небажання розв’язати проблеми комплексно, задовольняючись винятково невеликими поступками; відсутність конкретної програми, де були б виписані вимоги українців і шляхи їх розв’язання; поведінка адміністративної влади всіх рівнів на місцях, вороже ставлення польського місцевого громадянства, громадських організацій, польських комітетів порозуміння.

Таким чином, у другій половині 1930-х рр. В. Мудрий був на вершині політичного кар’єри, проводячи дуже непопулярну серед українського громадянства нормалізаційну політику. Головною політичною вимогою В. Мудрого перед польською владою була вимога територіальної автономії для Західної України. Безумовно, у період “нормалізації” загальна атмосфера стала кращою. Однак провал цієї політики призвів до занепаду ролі УНДО та інших легальних партій, розчарування в парламентаризмі. Це штовхало українців до більш радикальних засобів боротьби, зростання популярності ОУН напередодні Другої світової війни.

¹ *Макарчук С.* Поляки південно-східних воєводств Польщі міжвоєнного часу: соціальні та етнополітичні риси // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): Матеріали міжнар. наук. конф., Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р. – Дрогобич, 2005. – С. 17; *Його ж.* Міжнародні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 6–20.

² *Зашильняк Л.* Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa.* – Toruń, 1997. – С. 431–454; *Його ж.* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939)... – С. 34–45 та ін.

³ *Васюта І.* Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів, 2006. – С. 279.

⁴ *Швагуляк М.* Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (3 історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXXXVIII. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 207–248; *Кучерена М.* Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 рр.) // Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”, Варшава, 22–24 травня 1997. – Варшава, 1998. – С. 11–28; *Комар В.* “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) // Укр. іст. журнал. – 2001. – № 5. – С. 120–128.

⁵ *Мудрий В.* Від негативізму до реалізму // Шлях нації. – Львів. – 1935. – Ч. 3–4. – липень – серпень. – С. 9.

⁶ *Мудрий В.* Вибори до польських законодавчих установ // Шлях нації. – Львів. – 1935. – Ч. 5. – вересень. – С. 1–2.

⁷ *Ковалевський М.* При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. – Іннсбрук, 1960. – С. 668–669.

⁸ *Szumilo M.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie I Senacie RP (1928–1939) – zarys problemu // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 2002. – Z. 13/14. – S. 167.

- ⁹ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 436. – Арк. 2.
- ¹⁰ *Мудрий В.* Що таке нормалізація // Свобода. – Львів. – 1938. – 2 січня. – Ч. 1. – С. 3.
- ¹¹ Засідання Центрального Комітету УНДО // Діло. – 1935. – 11 червня. – Ч. 152. – С. 4.
- ¹² Народи Народнього Комітету // Діло. – 1935. – 7 липня. – Ч. 177. – С. 1.
- ¹³ ДАТО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 436. – Арк. 5–6.
- ¹⁴ *Мудрий В.* Вибори до польських законодавчих установ ... – С. 4.
- ¹⁵ *Мудрий В.* Повиборчі рефлексії // Шлях нації. – Львів. – 1935. – Ч. 6. – 1 жовтня. – С. 4.
- ¹⁶ Пані Мілені Рудницькій у відповідь // Діло. – 1935. – 16 листопада. – Ч. 307. – С. 4.
- ¹⁷ По виборах // Діло. – 1935. – 25 вересня. – Ч. 255. – С. 1–2.
- ¹⁸ Голова У.П.Р. про актуальні політичні проблеми // Діло. – 1936. – 4 січня. – Ч. 4. – С. 2.
- ¹⁹ *Ковалевський М.* При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії... – С. 664.
- ²⁰ Sprawy Narodowościowe. – 1935. – Nr 5. – S. 448.
- ²¹ З організаційного життя УНДО: Політичний дискусійний вечір // Діло. – 1935. – 8 листопада. – Ч. 299. – С. 4.
- ²² *Мудрий В.* Труднощі нашої політики // Шлях нації. – Львів. – 1935. – Ч. 8. – грудень. – С. 24.
- ²³ *Мудрий В.* За нормалізацію польсько-українських відносин: Промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6. грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р. – Львів, 1936. – С. 9–14.
- ²⁴ Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV. – Sesja nadzwyczajna. 1 posiedzenia w dniach 4 i 5 października 1935 r. – Ł. 26.
- ²⁵ *Brzoza Cz.* Українська Репрезентація Парламентарна в II Rzeczypospolitej // Krakowskie Zeszyty Ukrainijnzawcze. – Kraków. – 1992–1993. – Т. I/II. – S. 156.
- ²⁶ Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV. – 10 posiedzenia w dniach 17 lutego 1936 r. – Ł. 67–70.
- ²⁷ Sprawy Narodowościowe. – Warszawa. – 1936. – № 1–2. – S. 107.
- ²⁸ Дводенне засідання Української Парламентарної Репрезентації. (Комунікат У.П.Р.) // Діло. – 1936. – 16 липня. – Ч. 157. – С. 1.
- ²⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 525. – Арк. 1–3.
- ³⁰ Там само. – Арк. 4.
- ³¹ Там само. – Арк. 10.
- ³² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 491. – Арк. 3–25.
- ³³ *Рожовіусю о stosunkach narodowościowych na ziemiach południowo-wschodnich // Dzienik Polski. – 1937. – 4 października. – Nr 273. – S. 2.*
- ³⁴ List wicemarszalka Mudryja // Dzienik Polski. – 1937. – 7 października. – Nr 276. – S. 2.
- ³⁵ Політичний зміст Народнього Зізду // Діло. – 1938. – 21 січня. – Ч. 13. – С. 1–2.
- ³⁶ УПР не буде голосувати за бюджетом. Заява Голови У.П.Р. посла Василя Мудрого в справі голосування над цілістю бюджету в дні 23 лютого // Свобода. – 1938. – 6 березня. – Ч. 9. – С. 1.
- ³⁷ Засідання Центрального Комітету УНДО дня 7 травня 1938. (Комунікат) // Діло. – 1938. – 10 травня. – Ч. 99. – С. 7.
- ³⁸ Sprawy Narodowościowe. – Warszawa. – 1938. – Nr 6. – S. 630–636.
- ³⁹ *Brzoza Cz.* Вказ. праця. – S. 156.
- ⁴⁰ Деклярація Голови Української Парламентарної Репрезентації Василя Мудрого, зложена дня 3-го грудня 1938 р. на пленарному засіданні сойму // Новий час. – 1938. – 6 грудня. – Ч. 272. – С. 4–5.
- ⁴¹ Sprawy Narodowościowe. – 1939. – Nr 1–2. – S. 110.
- ⁴² ДАЛЮ. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 1053. – Арк. 3.
- ⁴³ Українська Парламентарна Репрезентація голосувала проти бюджету // Діло. – 1939. – 26 лютого. – Ч. 44. – С. 8.
- ⁴⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 40.
- ⁴⁵ *Дашкевич Я.* Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) // Україна – Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість. – Вип. 1. – К., 1993. – С. 26.
- ⁴⁶ *Борович Я.В.* Україна і Польща // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 24. Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу. – Торонто, 1995. – С. 20.